

2. Терор проти польського населення в період тоталітаризму

Серед національних меншин, що проживали в Україні, поляки за переписом 1926 р. посідали четверте місце – 476,1 тис. осіб. Невдала для СРСР радянсько-польська війна, польсько-німецьке зближення на початку 1930-х рр. призвели до кардинальних змін в долі польського населення України. Воно поряд з іншими національними меншинами потрапляє під прес масових репресій.

Звинувачення, що висувались проти поляків в 1919 – 1941 рр., можна розділити на умовні групи: 1) ідеологічну – 37,2%, 2) диверсійну - 28,3% і 3) ворожу діяльність в складі організацій – 33,5%.

З 1925 р. в районах, де переважало польське населення, за постановою РНК УРСР від 29 серпня 1924 р. почали з'являтися польські національні сільські ради. Переважна більшість національних сільських рад і районів виникла в західних областях, на Поділлі, мало місце їх створення і на Півдні України. Проте більшість польського населення не мала своїх національних рад.

Створення системи польських сільрад ставило метою якомога скоріше й досконаліше втілити на практиці більшовицьку політику соціалізації, залучити на бік радянської влади численні маси селян-поляків. Найважливішим завданням у роботі серед національних меншин вважалося втілення в життя директив комуністичної партії по

індустріалізації й масовій колективізації. У культурному будівництві головна увага зверталась на ідеологічний зміст, зміцнення класової свідомості робітників.

Ця політика зустріла масове незадоволення робітників, селян, широких верств населення, в тому числі й польського. Архівні документи зберегли дані про масове обурення поляків політикою більшовиків, виступів селянства проти колективізації, закриття, руйнування й опоганення костьолів.

З кінця 1920-х рр. розгортається еміграційний рух польського населення України до Польщі. Офіційні радянські джерела кваліфікували цей рух як “антирадянський”, і здебільшого родинам, які подавали заяви на виїзд, відмовляли. Репресивними органами всі потенційні емігранти бралися на особливий облік. Тому потік офіційних заяв зменшився, зате набули масового характеру нелегальні втечі до Польщі цілими родинами - як поляків, так і українців.

Політика радянської влади щодо польської національної меншини в Україні в 1930-ті рр. відрізнялась від політики першої половини 1920-х рр., але була логічним продовженням втілення в життя за всяку ціну комуністичної догми побудови соціалізму.

На початку 1930-х рр. в республіці тривала колективізація. Вона супроводжувалась широкою пропагандистською кампанією. Газети вмщували матеріали про успіхи колгоспів, підкреслюючи перевагу колективного господарства перед індивідуальним. Проте на сторінки газет не потрапляв матеріал, якою ціною був виконаний план здачі пшениці державі і скільки польських родин було вислано.

Насильницька колективізація, що призвела до розпаду селянського суспільства, зрівняння всіх у злиднях, руйнування господарств, волюнтаристська аграрна політика - це все причини страшного лиха голодомору 1933 р. Польське населення, більша частина якого проживала на селі, пізнало трагедію голоду нарівні з українцями.

Поляки-селяни не підтримали колективізації і боролися проти неї всіма доступними методами. Не сприяла проведенню колективізації створена вказівкою зверху система польських сільрад. Не в змозі замінити притаманний полякам-селянам потяг до землі та приватної власності на комуністичні догми, радянська влада почала з середини 1930-х рр. ліквідувати польські сільські ради. Причому насамперед проводилася політика знищення польських національно-територіальних одиниць.

Масові “чистки” та репресії проти польського населення широкого розмаху набувають з 1933 р. ЦК КП(б)У на пленумі в листопаді 1933 р. розглянув питання про нові завдання національної політики в Україні. В резолюції на доповідь В.Косіора з цього питання підкреслювалося, що польські національні сільради, колгоспи, школи, інститути “засмічені польськими фашистськими елементами”, тому потрібно “провести заходи до чистки цих організацій від ворожих елементів”.

У 1933-1935 рр. в Україні партійні організації за допомогою НКВС фабрикували та “успішно” розкривали численні справи „контрреволюційних шпигунських організацій”. Так, у 1934 р. до відповідальності був притягнутий працівник Миколаївського суднобудівного заводу ім. Марті С.Стражинський - як член Польської організації військової (ПОВ), який ніби завдавав шкоди радянській владі та працював на користь “Великої Польщі”. Незабаром він був звільнений з роботи, а пізніше репресований.

Перші тривожні симптоми, які засвідчили початок етапу в обмеженні прав і свобод національних меншин, спостерігалися вже в 1934-1935 рр., коли політбюро ЦК КП(б)У, керуючись загальнополітичною лінією, прийняло ряд рішень, спрямованих на ліквідацію важливих здобутків, досягнутих у період реалізації політики коренізації.

В першу чергу, згадані обмеження стосувались польської національної меншини, яка була однією з найбільш численних в Україні і особливо на Поділлі. 20 вересня 1935 р. політбюро ЦК КП(б)У схвалило постанову “Про польські сільради”, в якій говорилося: “В зв’язку з масовою засміченістю польськими націоналістами керівного складу національних польських сільрад запропонувати Київському і Вінницькому обкомам спільно з органами НКВС провести чистку як колишніх, так і зараз існуючих польських

сіл'рад від націоналістів та інших антирадянських елементів. Замінити керівний склад у польських сіл'радах радянськими людьми, а в колишніх польських сіл'радах і в тих, що будуть реорганізовані, висунути на керівну роботу українців”.

На початку грудня 1934 р. у наркома внутрішніх справ В.Балицького відбулася нарада з приводу “оздоровлення” прикордонної смуги. За кілька місяців до наради, 15 березня НКВС УРСР здійснив операцію з вилучення 10769 чоловік з 140 районів Київської, Вінницької та Одеської області і Молдавської АРСР. Заарештовані тоді рекрутувалися за політичними та соціальними ознаками.

У документах чекістів є вичерпні дані про технічний бік депортації. Вона здійснювалася в досить м'якій формі, на відміну від розкуркулень 1929-1931 рр. населення сповіщалося за 10 днів до вантаження в ешелони. У кожному ешелоні передбачалися вагони для худоби і вантажу, а також вагон для команди, вагон-ізолятор, вагон-кухня. Ті, хто працював у колгоспах, одержали плату за трудовні грошима і продуктами.

Депортація 1935 р. здійснювалася в межах України. Покидаючи свої будинки, переселенці одержували в східних областях республіки садиби колгоспників, які померли від голоду 1933 р.

Після 1936 р. депортації припинилися, але репресії іншого типу проти поляків тривали. Підозра у шпигунстві була для репресій достатньою причиною. А чекісти мало не в кожному представникові нацменшин бачили потенційного шпигуна.

У 1930-х рр. репресії за ознакою національності стали менш поширеними, ніж репресії за соціальним походженням. Запровадження з 1933 р. внутрішніх паспортів для несільського населення із знаменитою “п'ятою графою”, яка вказувала національність, допомагало сталінській тоталітарній машині здійснювати репресивну національну політику. Небезпечним стало належати й до польської національності. Чимало людей її приховували.

У 1920-х рр. в Україні почали створювати радянські школи, де навчання велося польською мовою. Таких шкіл у 1924-1925 н.р. в Україні працювало 255, де навчалось 14606 учнів. Докорінна реорганізація торкнулася і польських національних шкіл. 20 грудня 1935 р. політбюро ЦК КП(б)У схвалив постанову, якою констатувалась наявність у республіці „штучно створених польськими націоналістами національних шкіл”. Окреме доручення отримали М.М.Попов та В.А.Балицький, які зобов'язувалися “замінити всіх учителів-націоналістів в польських школах і польських комплектах українських шкіл радянськими вчителями”.

Вплив “класово ворожих віянь” виявила республіканська адміністрація й у деяких польських школах. Так, під час перевірки одеські школярі запитували: “Чому нас не пускають до Польщі? Ми хочемо туди, там наша влада.” Старшокласники подекуди нищили портрети Й.Сталіна та інших вождів, а під час уроків заявляли, що “наші досягнення - це облуда, що радянська влада грабує село” та ін. Такі настрої і, як наслідок, відповідні висловлювання, що відображали реальний стан справ у країні, набули поширення не лише серед учнів польських навчальних закладів.

В Одесі протягом 1932-1933 рр. були ліквідовані польський технікум механізації сільського господарства, вечірня робітничка школа, занепала робота на підприємствах, розвалилася праця польського клубу.

Після розв'язання в СРСР в 1930-і рр. антипольської пропагандистської кампанії, закривалися за постановами партійного керівництва польські школи, вищі і середні навчальні заклади, наукові та культурні установи. Протягом 1934-1938 рр. було видано ряд постанов, які поставили крапку в існуванні польських навчальних закладів в Україні, переводячи навчання спочатку українською, а пізніше й російською мовою.

Пошуки польських “фашистів”, як і загалом репресивні акції щодо “ворогів народу”, були зумовлені й тісно пов'язані з тоталітарно-адміністративними методами здійснення внутрішньої політики - мілітаризації економіки, колективізації села, боротьби

з релігією тощо. Заяви про небезпеку з боку польських та інших “фашистів” поєднувалися з закликами до масових “чисток” установ, що здійснювали роботу серед національних меншин.

Репресивні акції щодо національних меншин супроводжувалися інтенсивною пропагандистською кампанією. Радянсько-партійний актив, пропагандисти з НКВС з маніакальною наполегливістю намагалися формувати “образ ворога”. “Логічним” наслідком такої соціально-психологічної установки щодо поляків та німців стали і певні конкретні “заходи”, діапазон яких був величезний: від арештів та депортацій з місць компактного проживання до “чисток” національних установ або просто звільнення з роботи представників певних національних груп.

У 1935 р. під час “перевірки партійних документів” громадяни польської та німецької національності були звільнені з великих оборонних підприємств України. Причому це стосувалося всіх - від управлінського апарату до прибиральниць, комуністів і безпартійних. Фабрикувалися й численні справи “шпигунських” організацій, що склалися з поляків-контрреволюціонерів.

В квітні 1934 р. ДПУ УРСР “була викрита і ліквідована розгалужена контрреволюційна організація під назвою “Польська організація військова”, що проводила шпигунську диверсійно-повстанську і шкідницьку роботу, а також готувала інтервенцію польських військ з метою відторгнення України від Радянського Союзу до складу буржуазної федерації під протекторатом Польщі”.

За схемою органів ДПУ “Польська організація військова” мала струнку і розгалужену організаційну структуру. Всесоюзний центр “ПОВ”, що знаходився спочатку в Києві, потім Мінську і нарешті в Москві, за твердженням слідчих, очолював колишній генеральний секретар Комуністичної партії Польщі, кандидат у члени президії виконкому Комінтерну, завідувач польським сектором Інституту Маркса-Енгельса-Леніна Ю.Сохацький-Братківський. У Києві певна роль організації “ПОВ” була відведена колишньому члену ППС, члену КП(б)У з 1919 р. В.В.Скарбеку.

Радянська партійна пропагандистська машина звинувачувала польське населення України у шпигунстві, шкідництві. Взірцем теоретичної думки в цьому плані стала теза про “шкідництво різних націй”, проголошена О.Шліхтером у 1937 р. на XIII з’їзді КП(б)У. В першу чергу до шкідницьких націй були віднесені німці і поляки. Від боротьби з окремими ворогами соціалізму радянська влада і комуністична партія перейшли до боротьби з меншинами.

Спочатку ліквідація польських сільських рад, польського національного району, закриття польських шкіл, середніх та вищих навчальних закладів, знищення польських наукових та культурних установ, боротьба з “польськими фашистами” та ворогами, репресії проти кращих представників польського населення, а потім - депортація з України польського населення.

Поляки були першими з національних меншин, які зазнали жорстоких переслідувань. Як видно із звинувачувальних вироків, український центр “ПОВ” керував рядом обласних організацій. Активізуючи роботу в даному напрямку, місцеві органи НКВС доповідали керівництву республіки про викриття та ліквідацію в регіоні розгалуженої системи “ПОВ”.

11 серпня 1937 р. НКВС СРСР видав наказ за №00485, у якому ставилося завдання “розгромлення антирадянської роботи польської розвідки і диверсійно-повстанської низівки “ПОВ - польської організації військової”. Наказ зобов’язував місцеві органи держбезпеки протягом трьох місяців (20 серпня - 20 листопада 1937 р.) здійснити широку операцію щодо цілковитої ліквідації місцевих організацій ПОВ. Арешту підлягали: а) виявлені в процесі слідства й до цього часу не розшукані активніші члени ПОВ за долученим списком; б) усі військовополонені польської армії, які залишилися в СРСР; в) перебіжчики із Польщі, незалежно від часу переходу їх в СРСР; г) політемігранти та політобмінені з Польщі; д) колишні члени ППС та інших польських антирадянських

політичних партій; е) найбільш активна частина місцевих антирадянських націоналістичних елементів польських районів”.

Як проходила польська операція, видно з доповіді НКВС країни, надісланої до народного комісаріату внутрішніх справ СРСР. У ній зазначається, що вже на 1 листопада 1937 р. в Україні по польській лінії заарештовано 19030 громадян. З цієї кількості завершено справ на 7069 чол., з них засуджено до розстрілу 4885. Операція щодо поляків тривала і наступного року під проводом боротьби з польською контрреволюцією. В Україні було засуджено близько 50 тис. чол. - громадян польської національності.

У справі “ПОВ” нерідко проходили не лише поляки, а й громадяни інших національностей - українці, німці, литовці та інші. Всього протягом 1937-1938 рр. в Україні органами НКВС “по польській лінії” було заарештовано 56516 осіб, з них 4467 - поляків.

Аналіз звинувачувальних висновків у справах “Польської організації військової”, що лягли в основу доповіді ЦК КП(б)У В.А.Балицького, дозволяє зрозуміти тактичні і стратегічні цілі їх безпосередніх організаторів. По-перше, йшлося про відверту компрометацію діячів Польської комуністичної партії, Комуністичної партії Західної України, які в документах ВКП(б) і виконкому комінтерну характеризувались не інакше, як “агенти буржуазно-націоналістичних розвідок”. По-друге, акцент на активізації національних сил дозволяв швидше подолати наслідки політики коренізації, яка на практиці виявилась нічим іншим, як вдалим політичним маневром вищого політичного керівництва.

Незважаючи на те, що масові операції “Польської організації військової” здійснювались практично з початку 1920-х рр., найбільш трагічні події, пов’язані з репресіями серед польського населення, розгорнулися у серпні 1937 р.